

Müasir cəmiyyətin sosial-mədəni inkişafında arxivlərin rolu

Dövlət idarəçiliyində zəngin təcrübəsi və siyasi uzaqqövrənliyi ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin uğurlu inkişaf strategiyasını müəyyən edən ulu öndər Heydər Əliyev xalqımızın milli-mənəvi sərəvəti olan mədəni irsin, tarixi yaddaşın qorunmasında arxivlərin rolunu və əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmiş, onu dövlət idarəetmə sisteminin mühüm elementi hesab etmişdir. Haqqətdən də, bir xalqın kökünü, onun qurduğu dövlətin keçmişini, bu gününü və gələcəyini yalnız arxivlərdə görmək, öyrənmək və tədqiq etmək mümkündür. Keçmişlə bu gün arasında həyatı bir körpü qurmaq, dövlətin keçmişindən gələcəyinə uzanan davamlılığını əks etdirmək, millətin varlığını hafizələrdə yaşatmaq kimi şəərəfli missiyanın daşıyıcısı olan arxivlərin fəaliyyətinin düzgün təşkil və dəyərləndirilməsi tarixin bütün mərhələlərində dövrün tələbi olmuşdur. Arxivsiz tarix, tarixsiz elm, elmsiz inkişaf və tərəqqi yoxdur.

Arxiv tarixi keçmişimizlə bağlı haqqətlərin öyrənilməsi və düzgün elmi nəticələrin əldə edilməsi üçün vacib olan qiymətli sənədlərin saxlandığı xəzinə, elmi-tarixi tədqiqatlar üçün mənbəşünaslıq bazası təşkil edilən qiymətli mənbədir. Arxiv həm də hakimiyyətin gücünü təşkil edən bir təşkilat olmaqla, dövlətin və fərdlərin qanuni haqlarının, millətlərəarası münasibətlərin qorunmasına və inkişafına xidmət edən orqandır. Arxivlər sosial, individual, kollektiv fəaliyyət sahələrində yaddaş üçün vacib əhəmiyyət daşıyır. Bu əhəmiyyət həm də arxivlərin sosial proseslərə təsir etmək imkanları ilə izah olunur. Şübhəsiz, arxivin sosial həyatdakı rolu onun hansı tarixi dövrdə və yaxud hansı cəmiyyətdə (totalitar və yaxud demokratik) mövcudluğundan asılı olaraq dəyişə bilər. Müasir dünyada tarixi keçmişlə bağlı və retrospektiv sənəd materiallarının toplanılıb saxlandığı institusional qurum kimi qəbul edilən arxivlərə əvvəllər yalnız müxtəlif hüquqi sənədlərin mühafizə olunduğu məkən kimi baxılmışdır. Əminliklə deyə bilərik ki, cəmiyyətin tərəqqisinə paralel olaraq, xüsusilə sosial fəaliyyətdə informasiya-kommunikasiya vasitələrindən geniş istifadə imkanları arxivlərin fəaliyyət mexanizminə və mahiyyətinə müsbət təsir edəcəkdir. Arxivlərin yaranması tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, onların yaranması yazı mədəniyyətinə malik ilk dövrlərin yaranma tarixləri ilə eyni vaxta təsadüf edir. Yeni arxivlər institusional qurum olaraq, ilk dövrlərdə hakim təbəqənin hökəmranlılığının gücləndirilməsi aləti kimi yaranmış, onların imtiyaz və hüquqlarının təsdiqi üçün istifadə olunmuşdur. Şübhəsiz, klassik dövrlərdə arxivlər hakimiyyət üçün hökəmranlıq aləti roluna malik olmasına baxmayaraq, müasir modernləşmiş və tərəqqiyə meyilli demokratik ölkələrdə arxivlər hakimiyyətin üçün cəmiyyətin inkişaf dinamikasını müəyyən etməyə, onun həyat fəaliyyətinin təmin olunmasında tarixi yaddaş amilindən yeni keyfiyyətdə istifadə olunmasına xidmət edir. Belə qənaətdə gəlmək olar ki, müasir texnoloji tərəqqi şəraitində klassik cəmiyyətlərin çevrənmiş sənaye cəmiyyətlərinə mədəniyyətə yeni idarəetmə modellərini yaranmasına, ardıcıl olaraq cəmiyyətin və insan üçün arxivin rolunun dəyişməsinə və istənilən sənədin yeni şəraitdə tarixi dəyər almasına səbəb ola bilər.

Keçmişlə bağlı biliyə malik olmaq hər bir hakimiyyət üçün vacibdir. Eyni zamanda istənilən hakimiyyətin məsuldar və müterəqqi inkişaf mexanizminin müəyyənləşdirilməsində funksionallaşmış biliyin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Funksionallaşmış biliyin əldə olunması üçün arxivlərin müərciəti olunmalıdır. Bütün cəmiyyətlərdə arxivlər bilik və mədəniyyət mənbələrinin əsası kimi çıxış edir, onlar mövcud olmadan nə bilik əldə etmək, nə mədəniyyəti inkişaf etdirmək, nə də hər hansı bir sistemə normal fəaliyyətini təmin etmək mümkündür. Çünki sənədlər qismində müəyyən bir tarixi dövrə aid mədəniyyətin qorunması arxivlərin öhdəsinə düşür. Məhz tarixi keçmişimizlə, bu günümüzə bağlı informasiyanın daşıyıcısı olan sənədlər bu və ya digər formada cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, sosial, elmi, təhsil səviyyəsi, dil mədəniyyəti, mənəvi-əxlaq dəyərləri barədə məlumatların əldə olunmasında əsas vasitədir. Sənədlər sistemi ənənələri formalaşdırır, dəyərləri sistemləşdirir, intellektual resursları, əxlaq normaları yaradır, cəmiyyətin mədəni inkişafını təmin edir. Cəmiyyətin sosial fəaliyyətini məhsulu olaraq, sənədlər həm də ictimai münasibətlərin xarakterinə və formalaşmasına təsir edir, onu sürətləndirir və yaxud dayandırır.

Arxiv sənədinin sosial mahiyyəti həm də onun daşıdığı funksiya ilə bilavasitə əlaqəlidir. Sənəddə əks olunmuş informasiya onun funksiyasını, məqsədli təyinatını müəyyən etməyə imkan verir. Nə qədər ki, sənəddə əks olunmuş informasiya müxtəlif sosial

qrupların, insanların tələbatının ödənilməsinə yönəldilib, sənədin funksionallığı bir o qədər artır. Sənədin funksiyasının mahiyyəti isə onun hansı məqsədə çatmaq, tapşırığı həyata keçirmək, konkret qərarın icrası üçün nəzərdə tutulması ilə müəyyənləşdirilir. Sosial yaddaş funksiyasını daşımaqda arxiv sənədi həm də cəmiyyətin inkişafına maneə olan çoxsaylı problemlərin həllinə xidmət edir. Açıq və ya qapalı şəraitdə mühafizə olunmasından asılı olaraq arxiv sənədi cəmiyyətin inkişaf strategiyasından, insanların artan tələbatı və dəyişən həyat tərzindən asılı olaraq aktuallaşır. Müasir dövrdə hakimiyyətin idarəetmə mexanizmlərindən biri olaraq arxivlərin əhəmiyyəti təkə retrospektiv sənədlərin toplanması, mühafizəsi və istifadəsi ilə bitmir, o həm də bilik, mədəniyyət və davranışın formalaşdırılmasında təsir imkanına malikdir. Cəmiyyətdə sosial institut rolunu oynayır, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasında bilavasitə iştirak edir. Keçmişimizin hansı formada arxivləşdirilməsindən asılı olaraq bu günümüz və gələcəyimiz müəyyən olunur. Çünki insanın özünüdərkini onun tarixi yaddaşının mənimsənilməsi ilə baş verir. Tarixi yaddaşın mənimsənilməsi isə insanın obyektiv haqqətləri dərk etməsinə və özünün inkişafına xidmət edir. Tarixi yaddaşın qorunduğu məkən isə arxivdir.

Arxiv sisteminin sosial idarəetmədə aktiv iştirak edən dövlət strukturu olaraq cəmiyyətdəki rolu və əhəmiyyəti məsələsi həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuş və obyektiv dəyərləndirilmişdir. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin öz çıxışlarında, elm adamları ilə görüşlərində tariximizin taleylikli problemləri ilə bağlı irəlİ sürdüylü fikir və təşəbbüslər, çağırışlar xalqımızın tarixi irsinin qorunmasında fəal iştirak edən arxivlərin fəaliyyət və inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirilməsində proqram xarakterli daşıyır. Görkəmli dövlət xadimi, akademik R.Mehdiyevin son dövrlərdə zəngin arxiv materialları, mühüm tarixi qaynaqlar və dərini elmi təhəllillər əsasında qələmə aldığı və ictimai elmlərin inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən dərin məzmunlu monoqrafiyalarda irəlİ sürülən əsas nəzəri təzislərdən biri humanitar və ictimai elmlər sahələrində çalışan alimlərin və tədqiqatçıların, xüsusilə tarixçilərin öz elmi araşdırmaları zamanı təhlil və obyektiv tənqid metoduna əsaslanmaqla ən azı yüz illik tarixə malik mənbələrin, qədim məxəzlərin, arxiv sənədlərinin araşdırılmasına çağırışdır. Bu çağırışda vətən tarixinin öyrənilməsi və tədqiqində arxiv sənədlərinin əsaslanmanın vacibliyi tədqiqatçıların diqqətinə xüsusi olaraq çatdırılır.

Ölkəmizdə bu sosial institutun yaranması keçən əsrin əvvəllərinə təsadüf edir və Azərbaycan arxivçiləri 2020-ci ildə arxiv quruculuğunun 100 illik yubileyini qeyd etməyə hazırlaşırlar. Dünyaada hər il 9 İyun - Beynəlxalq Arxivçilər Günü kimi qeyd edilir. Həmin gün YUNESKO-nun nəzdində Beynəlxalq Arxiv Şurasının yaradılması tarixi ilə bağlı Baş Assambleyasının 2007-ci ilin noyabrında Kanadada keçirilən iclasında təsis edilmişdir. Bu gün təkə arxiv sahəsində çalışanların peşə bəyramı günü kimi deyil, həm də bu sahə ilə bağlı qəbul edilən qərarların, nailiyyətlərin, problemlərin geniş ictimaiyyətə çatdırılması baxımdan əhəmiyyətlidir və sahə üzrə aktual problemlərin birgə müzakirəsi üçün yeni platformaların yaradılmasına xidmət edir.

Qədim dövrlətdəlik tarixi olan bir ölkənin arxiv quruculuğunun 100 illik tarixə malik olması böyük rəqəm deyildir. Lakin bunun dərin tarixi və siyasi səbəbləri vardır. Geosiyasi baxımdan əlverişli zonada yerləşən Azərbaycan ərazisi müxtəlif işğalçı dövlətlərin mübarizə meydanına çevrilmişdir. Vətənimizin tarixi, keçmişii ilə bağlı yaranan qiymətli arxiv sənədləri məhv edilmiş, yaxud da xarici işğalçılar tərəfindən talanıb aparılmışdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrinin arxiv və muzeylərində xalqımızın tarixi ilə bağlı saxlanılan qiymətli sənədlər buna əyani sübutdur.

Şərqdə ilk demokratik respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın başına gətirilən müsibətlərin tarixi yaddaşları olan arxiv sənədlərinin toplanılması məqsədii ilə ilk addımları atmışdır. Bu məqsədlə Cümhuriyyət Hökumətinin Xarici İşlər Nazirliyinin 1919-cu il 13 oktyabr tarixli 59 nömrəli əmri ilə Nazirliyin tərkibində Xüsusi Komissiya yaradılmışdır. Qısa bir tarixi dövrdə fəaliyyət göstərən həmin Komissiya nın fədakar üzvləri imperiya əsarəti dövründə ölkəmizin quberniya və qəza idarələrində, çarşaxınlarında, xüsusi firma və ictimai təşkilatlarda yaranan sənədlərin toplanılması, sistemləşdirilməsi və arxeoqrafik cəhətdən işlənilərək çap edilməsinə böyük əmək sərf etmiş, respublikamızda arxiv işinin və arxeoqrafiya elminin təməlini qoymuşlar. Əfsuslar olsun ki, yaranmış tarixi şərait onlara başladığıları şəərəfli işi başa çatdırmaq və arxivin müstəqil dövlət təşkilatı kimi formalaşdırılmasına

“Arxiv işlərinə gərək çox ciddi fikir verək. Bir tərəfdən ona görə ki, bu, xalqımızın tarixini əks etdirən yeganə mənbədir. İkincisi də ona görə ki, tariximizi təhrif edənlərin qarşısını almaq üçün çox mühüm amildir”.

Heydər ƏLİYEV, Ümummillİ lider.

imkan verməmişdir.

Ölkəmizdə dövlət arxiv işinin əsası Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 1920-ci il 6 dekabr tarixli “Vahid dövlət arxiv fondunun təşkil edilməsi və Xalq Maarif Komissarlığı yanında Mərkəzi Dövlət Arxivinin yaradılması haqqında” Dekretlə qoyulmuşdur (Dekretin layihəsi Azərbaycan İnqilab Komitəsinin 6 dekabr tarixli iclasında müzakirə olunaraq iclasın sədri N.Nerimanov tərəfindən təsdiq edilmiş və 15 dekabr tarixində “Kommunist” qəzetində dərc olunmuşdur). Həmin dekret Azərbaycanın əvvəllər mövcud olmuş və fəaliyyətdə olan idarə, müəssisə və təşkilatların arxiv fondu sənədlərinin vahid dövlət arxiv fondunun tərkibinə daxil edilməsini və mühafizə üçün dövlət arxivinə təhvil verilməsini hüquqi normalarını müəyyən edən ilk sənəd olmuşdur. 1921-ci ilin yanvarından fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Mərkəzi Dövlət Arxiv Cənubi Qafqazda ilk dövlət arxivii olmuşdur. 1925-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Mərkəzi Dövlət Arxivii, 1928-ci ildən respublikamızın şəhər və rayonlarda arxiv büroları yaradılmaqla bu sahədəki fəaliyyətin respublika miqyasında təşkil təmin edilmişdir.

1930-cu ildə Azərbaycan SSR Mərkəzi İdarəsinin yaradılması və dövlət arxivləri şəbəkesinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində görülən tədbirlər ölkəmizdə arxiv işinin inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu sahədəki fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, dövlət nəzarətinin artırılması, sənədlərin toplanması, qaydaya salınması və istifadəsi sahəsində dövlət və idarə arxivləri tərəfindən görülən işlər ölkəmizdə arxiv quruculuğu sahəsində yeni nailiyyətlərin əldə olunmasına və milli tariximizin öyrənilməsinə əvəzsiz mənəba olan zəngin sənəd bazasının formalaşdırılmasına xidmət etmişdir.

1960-70-ci illərdə ixtilaslaşmış arxivlərin yaradılması, yerlərdə Mərkəzi Dövlət Arxivinin filiallarının təşkil arxivlərin fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinə, nəticə etibarilə dövlət mühafizəsinə qəbul edilən sənədlərin keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinin yaxşılaşmasına, sosial fəaliyyətin bütün sahələrində yaranan məzmunca elmi-tarixi və praktiki əhəmiyyətə malik sənədlərin dövlət arxivlərində kompleksləşdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Həmin illərdə arxivlərin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi istiqamətində atılan addımlar nəticəsində Mərkəzi Dövlət Arxivləri üçün yeni inzibati bina tikilmiş, mühafizəxanaların həcmi genişləndirilmiş, təchizatı yaxşılaşdırılmış, yeni yaradılan dövlət arxivlərinin filialları uğurlaşdırılmış binalarla təmin edilmiş, arxiv işində çalışanların təhsil səviyyəsinin artırılması məqsədilə İttifaq miqyası və yerli ali təhsil müəssisələrində arxivçi ixtisası üzrə kadrların hazırlanmasına başlanılmışdır. Bunu da xatırladığ ki, həmin illərdə Azərbaycanın arxiv fondu SSRİ dövlət arxiv fondunun tərkib hissəsi idi və onun üzərində mülkiyyət hüququ İttifaq hökumətinə məxsus olmuşdur.

Azərbaycan yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizin arxivlərində mühafizə olunan sənəd sərəvətinin üzərində mülkiyyət hüququ Azərbaycan dövlətinə keçdi və xalqımız mədəni-tarixi irsimizin ayrılmaz hissəsi olan sənədlərin təmhhüquqlu sahibinə çevrildi. Müstəqillik illərində ümummillİ lider Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərlik etməyə başlaması ilə ölkənin bütün sahələrində durğunluq aradan qaldırıldı, iqtisadiyyatda, xarici siyasətdə, sosial sahədə, dövlət orqanlarının fəaliyyətində əsaslı dönüş və inkişaf başladı. Məhz ümummillİ liderin tapşırığı ilə dövlət idarəetmə sisteminin əsas atributlarından olan arxiv işinin tənzimlənməsi məqsədilə yeni qanunvericilik aktının hazırlanmasına start verildi. Uzun müddət arxiv sahəsinə rəhbərlik etmiş, görkəmli tarixçi-arxivçi alim Ataxan Paşayevin rəhbərliyi ilə gərgin və səmərəli iş aparıldığıdan sonra hazırlanan “Milli arxiv fondu haqqında” Qanunun layihəsi Milli Məclisdə geniş müzakirələrdən sonra 1999-cu il iyunun 22-də Prezident Heydər Əliyev tərəfindən imzalandı. 1999-cu ilin iyul ayının 27-də ölkə Prezidentinin “Milli arxiv fondu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında” Fərmanı ilə təsdiq olundu. Fərmanda Qanundan irəli gələn vəzifələrin icrası üçün Nazirlər Kabinetinin, digər icra strukturlarının qarşısına konkret vəzifələr qoyuldu. Qanun respublikamızda arxiv quruculuğunun gələcək istiqamətlərini və dövrün tələblərinə uyğun inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirdi. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Qanundan irəli gələn vəzifələ-

rin icrası məqsədilə 2000-ci il 6 mart tarixli qərarı ilə bir sıra mühüm hüquqi aktları təsdiq etdi. Həmin qanunvericilik aktları Milli arxiv fondunun formalaşdırılması, mühafizəsi, istifadəsi və arxivlərin fəaliyyəti ilə bağlı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün hüquqi baza formalaşdırdı.

Şübhəsiz, “Milli arxiv fondu haqqında” Qanunun qəbul edilməsi respublikamızın dövlət arxivlərinə yeni sənədlərin intensiv şəkildə cəmləşdirilməsi, onlardan sosial-iqtisadi, elmi, mədəni məqsədlər üçün istifadəsinə geniş imkanlar yaradırdı. Bununla belə, həmin illərdə dövlət arxivlərinin maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması, arxiv binalarının yenidən qurulmasına ciddi ehtiyac duyuldu. Ümummillİ lider Heydər Əliyevin 2002-ci il 2 dekabr tarixində imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanın bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılmasına xüsusi əhəmiyyəti oldu. Fərmanda arxiv sənədlərinin dövlət hakimiyyəti orqanlarının, idarə və müəssisələrin informasiyaya olan tələbatının ödənilməsinə, respublikamızın və xarici ölkələrin alimləri tərəfindən elmi tədqiqatların aparılmasında, monoqrafiya və dərsliklərin yazılmasında, radio-televiziya verilişlərinin hazırlanmasında, yerli və xarici ölkə vətəndaşlarının sosial hüquqlarının təmin edilməsində müstəsna əhəmiyyəti bir daha vurğulandı. Eyni zamanda arxiv xidmətinin statusu və strukturunun yenidən qurulmasının və maddi-texniki təchizatının müasir standartlara uyğun modernləşdirilməsinin vacib olduğu qeyd edildi.

“Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərmanın ölkəmizdə dövlət arxiv xidmətinin statusu və strukturunun müstəqil Azərbaycan Respublikasında gedən dövlət quruculuğu işinin tələblərinə uyğunlaşdırılmasında, habelə dövlət arxiv xidməti təşkilatlarının fəaliyyətlərini yenidən qurulmasında müstəsna əhəmiyyəti oldu. Həmin Fərmanla Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin bazasında mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı hüquqi statusunda Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi yaradıldı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 27 sentyabr tarixli 934 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının Milli Arxiv İdarəsi haqqında” Əsasnamə təsdiq edildi. Əsasnamədə Milli Arxiv İdarəsinin vəzifələri, funksiyaları, səlahiyyətləri müəyyən edilmiş, dövlətin arxiv siyasətini formalaşdırılması və həyata keçirilməsində Milli Arxiv İdarəsinin iştirakı məsələləri əks olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 16 fevral tarixli Qərarı ilə “Arxiv xidməti təşkilatlarının maddi-texniki təchizatının yaxşılaşdırılması, arxiv xidmətinin lazımi binalarla təmin olunması, mövcud arxiv binalarında təmir və bərpa işlərinin aparılması, arxiv işçilərinin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə Proqram” təsdiq olundu. Dövlət arxivləri üçün istifadəyə verilən yeni binanın açılışında ulu öndərəm Prezident cənab İlham Əliyevin iştirakı bu sahənin dövlətin daimi diqqətində olmasını bir daha sübut etdi. Gəncə və Şəki kimi tarixi şəhərlərimizdə yeni arxiv binalarının tikilməsi, həmin şəhərlərin və onların əhatəsində olan 10 rayonun arxiv fondu sənədlərinin etibarlı mühafizəsinə şərait yaratdı.

Bu gün respublikamızda 6 dövlət arxivii, Dövlət Arxivinin 15 filiali, 57 rayon (şəhər) dövlət arxivii fəaliyyət göstərir. Dövlət arxivlərində yüz milyonlarla qiymətli sənəd mühafizə olunur. Arxivlərin qarşısında duran vəzifələrin məzmunu da keyfiyyətcə dəyişmişdir. İndi dövlət arxivləri milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına, ictimai fikrin, milli şüurun, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, mədəniyyətin tərəqqisinə, hüquqi dövlət quruculuğuna böyük töhfələr verən sosial institutlara, peşəkar kadrların işlədiyi elmi-tədqiqat təşkilatlarına çevrilmişdir. Bu gün dövlət arxivlərinin böyük hissəsi sənədlərin saxlanması üçün zəruri şəraitə malik binalarda yerləşir, elmi-tədqiqat xarakterli materiallar hazırlayır, arxiv sənədlərindən elmin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafında geniş istifadə edilir. Arxivlər vətəndaşların sosial hüquqlarının müdafiəsini təmin edir, idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi üçün zəruri retrospektiv məlumatları dövlət orqanlarına ötürür, cəmiyyətin sənədlər əsasında maarifləndirilməsi ilə bağlı mədəni tədbirlər həyata keçirir, insanlarn keçmişlə bağlı biliklərinin əldə edilməsinə bilavasitə xidmət edir, habelə dövlətin rəsmi sənədlərinin mü-

hafizəsini təmin etməklə zəngin informasiya resurslarını formalaşdırır.

Dövlət arxiv xidməti təşkilatları mədəni tariximizin daşıyıcısı olan Milli Arxiv Fondu sənədlərinin etibarlı mühafizəsini həyata keçirir. Milli Arxiv Fondu xalqımızın maddi və mənəvi həyatını əks etdirən, tarixi, elmi, iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni dəyəri olan, Azərbaycan xalqının mədəni irsinin ayrılmaz hissəsi hesab edilən sənədlərin məcmusudur. Ötən illərdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi və siyasi sistemində baş verən dəyişikliklər, şübhəsiz Milli Arxiv Fondu sənədlərinin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasında əsaslı dəyişikliyə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası quruluşunun dəyişməsi, iqtisadi islahatlarla bağlı müəssisələrin mülkiyyət formasının dəyişməsi, yenilərin yaranması, bir qisminin ləğv olunması Milli Arxiv Fonduna daxil olan sənədlərin kəmiyyət baxımından hacminin artmasına səbəb olduğu kimi, həm də onun məzmun etibarilə keyfiyyətinin yaxşılaşmasına təsirsiz olmuşdur. Hazırda dövlət arxivlərində mühafizə olunan Milli Arxiv Fondu sənədlərinin strukturunda idarəçilik sənədlərinin həcmi təxminən 75% təşkil edir, qalan 25%-i isə elmi-texniki, şəxsi mənşəli, kino, foto və fonosənədlərdir. Başqa sözlə, Milli Arxiv Fondu sənədlərinin tərkibinin əsas hissəsi idarəetmə prosesində yaranan sənədlərdən formalaşır. Bu növ sənədlərin tarixi-ictimai əhəmiyyəti həm də onların sosial həyatdakı fakt və hadisələri tam və dolğun əks etdirməsi ilə ölçülür. Dövlət arxivləri cəmiyyətin inkişaf dinamikasının çoxşaxəli və konsentrisiyalı olmuş şəkildə idarəçilik sənədlərində əks olunmasına nəzərə alaraq onların daimi dövlət mühafizəsinə qəbuluna xüsusi diqqət verir. İdarəçilik sənədlərinin tərkibinə cəmiyyətin inkişafına yönələn, ona nail olmasını təmin edən, əldə olunmuş nailiyyətlərin uçuotunu aparan, yeni vəzifələri müəyyən edən, iqtisadi, siyasi, hüquqi, mədəni münasibətlər sistemini formalaşdıran sənədlər kompleksi daxil edilir. Təşkilati-hüquqi formasından və informasiyanın verilməsi üsullarından, daşıyıcının növündən asılı olmayaraq hüquqi şəxslərin fəaliyyət nəticəsində yaranan sənədlər onun sənəd fondunu formalaşdırır. Lakin Milli Arxiv Fondunun tərkibinə idarəetmə prosesində yaranan bütün növ sənədlər deyil, onun arxiv fonduna aid olan elmi, tarixi və praktiki əhəmiyyətə malik olan hissəsi daxil edilir.

İdarə və təşkilatların arxiv fondu sənədləri Milli Arxiv Fondunun formalaşdırılmasında əsas mənbə rolunu oynayıır. Bu baxımdan Milli Arxiv Fondu dövlətin digər informasiya resurslarından (statistik, hüquqi, əmlak) universallığı ilə seçilir, informasiyanın zənginliyi və əhatə dairəsinin genişliyi ilə daha da aktuallaşır. Dövlətin bu zəngin informasiya resursunun mühafizəsi kimi şəərəfli və məsuliyyətli işi dövlət arxivləri həyata keçirir. Dövlət arxivləri ilə yanaşı, Milli Arxiv Fondu sənədlərinin bir hissəsini kitabxanalar, muzeylər, ölkəmizin güc strukturları, xarici siyasət üzrə formalaşmış təşkilatlar, eləcə də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müəyyən etdiyi elmi-tədqiqat müəssisələrində də mühafizə edirlər.

Azərbaycan dövlət arxivləri hər il yüzlərlə yeni arxiv fondu, yüz minlərlə kağız, foto, kino, fonosənədi daimi dövlət mühafizəsinə qəbul edir, onların dövlət qeydiyyatını, əml təsvirini aparır, elmi-tarixi və əməli əhəmiyyətini müəyyən edərək Milli Arxiv Fonduna daxil edir. Hazırda respublikamızın dövlət arxiv xidməti təşkilatlarında 300 illik tarixi dövrü əhatə edən 16 mindən artıq arxiv fondu, 4 milyona yaxın saxlama vahidi, 700 milyondan artıq kağız əsaslı, 450 mindən çox kino-foto-fonosənəd, 42583 çap məhsulu kitab, 20444 elmi jurnal, 10442 cild qəzet mühafizə olunur. Bu sənədlər ölkəmizdə ictimai və humanitar elmlərin inkişafı, o cümlədən iqtisadiyyatın digər sahələrinin tərəqqisi üçün qiymətli xəzinədir. Həmin sənədlərin tərkibində vətən tarixinin ilkin mənbələr əsasında öyrənilməsinə müstəsna əhəmiyyət kəsb edə biləcək minlərlə fond və yüz minlərlə sənəd vardır. Xanlıqlar dövründə verilmiş fərmanlar, XIX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasının yerli dövlət idarələrində yaranan Azərbaycan siyasi, iqtisadi, mədəni, həyatında bahs edən sənədlər, tarixi “Gülüstan”, “Türkmençay” müqavilələrinin nüsxələri, təhsil, səhiyyə sahələrində aparılan işlər, neft sənayesi, şəhərsalma, faydalı qazıntı məhsullarının kəşfi, milli zəmində baş vermmiş münaqişələr, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin, parlamentin, ayrı-ayrı nazirliklərinin fəaliyyətinə dair qiymətli sənədlər, deportasiya, soyqırım tarixləri ilə bağlı komissiyaların sənədləri, Azərbaycanca sovet quruculuğu, kollektivləşdirmə, mədəni inqilab, sənəyin, kənd təsərrüfatının inkişafı, elm, təhsil, səhiyyə sahələrindəki tərəqqi, ümummillİ lider Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin müxtəlif dövlət tədbirlərində, sənayə, sosial və hərbi obyektlərinin

açılış mərasimlərində, xarici ölkələrə səfərlərində, müxtəlif dövlətlərin rəhbərləri, diplomatik korpusların nümayəndələri ilə görüşlərində və digər tədbirlərdə lentə alınmış kino-foto-fonosənədlər, o cümlədən görkəmli dövlət, elm, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin yüzlərlə şəxsi fondları daxildir.

Bu sənədlər heç bir məhdudiyyət qoyulmadan həm arxiv əməkdaşları, həm də alimlər, tədqiqatçılar tərəfindən istifadə olunur. Sənədlərdən, əsasən, Azərbaycanın dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi, cəmiyyətin informasiyaya olan tələbatını təmin olunması, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, əhalinin qanuni maraq və hüquqlarının təmin edilməsi, habelə elmin, mədəniyyətin inkişafı, təbliğat-təşviqat, maarifçilik məqsədləri üçün istifadə edilir. Arxiv əməkdaşlarımız sənədlərdən istifadə etməklə cəmiyyət üçün aktual olan mövzular üzrə sənəd topluları, məcmuələr hazırlayır, dövrü mətbuatda, KİV-lərdə məqalə və materiallar çap etdirir. Müstəqillik illərində bu sahədə görülən işlərin həcmi xeyli artmış, arxivlərdə məxfi qriffə saxlanılan və istifadəyə qapalı olan sənədlərin açıq istifadəsinə şərait yaranılmışdır. Nəticədə xalqımızın keçmişii ilə bağlı arxiv sənədlərindən istifadə olunmaqla yeni sənəd məcmuələri, toplular hazırlanmış, elmi monoqrafiyalar, kitablar yazılmış, elmi dövriyyəyə yüzlərlə yeni sənəd gətirilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə fəaliyyət göstərmiş dövlət hakimiyyəti orqanlarının sənədləri əsasında “Azərbaycan Demokratik Respublikası Parlamentinin iclas protokolları”, “Azərbaycan Demokratik Respublikasının qanunvericilik aktları”, “Azərbaycan Demokratik Respublikasının ordusu”, “Azərbaycan Demokratik Respublikasının xarici siyasəti”, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. Təhsil siyasəti (1918-1920)”, həmçinin “Zaqafqaziya Seyminin müsəlman fraksiyası və Milli Şurasının iclas protokolları”, “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşri tarixindən”, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin ilk sədri Fətəli xan Xoyski (həyat və fəaliyyətinə aid sənədlər)” və sair mövzularda sənədlər toplusu, “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucuları” kitabı çap olunmuş, deportasiya, soyqırım ilə bağlı elmi məcmuələr nəşr edilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətini əks etdirən minlərlə fotosənədin elektron toplusu yaradılmış, ölkəmizin tarixini və keçdiyi inkişaf yolunu əks etdirən sənədi filmlər, radio-televiziya verilişlərinin, sərgilərin hazırlanmasında on minlərlə kino-foto-fonosənəddən istifadə edilmişdir.

Dövlət arxivləri hər il on minlərlə Azərbaycan və xarici ölkə vətəndaşlarından daxil olan sosial-hüquq xarakterli sorğuları icra etməkə onların qanuni hüquq və maraqlarının təmin olunmasında iştirak edir, əhalinin keçmişii bağlı informasiyaya olan tələbatını ödəyirlər. Hazırda dövlət arxivlərində dövlət orqanlarına, tədqiqatçılara, vətəndaşlara göstərilən arxiv xidmətlərinin müasir texnologiyaların imkanlarından istifadə olunmaqla həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görülür. Milli Arxiv Fondu sənədlərinin vahid elektron məlumat bazası yaradılır, elektron arxiv məlumat sistemi, elektron uçot və hesabatlılıq təmin edilir, sahə ilə əlaqəli innovativ layihələrin tətbiqi stimullaşdırılır. Qeyd olunan tədbirlər Milli Arxiv Fondu sənədlərinin dövlət uçotu və qeydiyyatı, informasiya-axtarışı və inzibati-idarəetmə sisteminin səmərəliliyinin artmasına, bu sahədə şəffaflığa və vətəndaş məmnunluğuna nail olmasına xidmət edəcəkdir.

Bu gün dünya xalqları və mədəniyyətlərinin bir-birinə daha da yaxınlaşdığı bir vaxtda xalqımızın maddi və mənəvi dəyərlərinin xəzinəsi olan arxivlərimizin öhdəsinə çox mühüm vəzifələr düşür. Dövlət arxivləri müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının nailiyyətlərindən istifadə etməklə xalqın milli-mənəvi dəyərlərini özümdə ehtiva edən, dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyətli olan bütün sənədlərin nəsilərdən-nəsilərə ötürülməsini təmin etməli, onları etibarlı qorumaqlı, dövlətin qüdrətlənməsi və cəmiyyətin inkişafı naminə bu sənəd məlumatlarından geniş istifadə olunmasını təmin etməlidirlər.

Dövlətin milli maraqlarının müdafiəsində, humanitar elmlərin inkişafında, xalqın retrospektiv informasiyaya olan tələbatını və Milli Arxiv Fondu sənədlərinə əlçatanlığının təmin edilməsində öz rolunu dərinlən anlayan Azərbaycan arxiv xidməti əməkdaşları cəmiyyətin sosial həyatında daha aktiv iştirak etməklə qarşıya qoyulmuş vəzifələrin layiqli şəkildə yerinə yetirilməsinə çalışacaq və dövlətin onlara olan etimadını öz layiqli əməkləri ilə doğruldacaqlar.

Əsgər RƏSULOV,
Azərbaycan Respublikası
Milli Arxiv İdarəsinin rəisi,
filologiya elmləri doktoru, professor,
Həsən HƏSƏNOV,
idarənin rəis müavini.